

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Ústav české literatury a literární vědy

Světlana Ondroušková

**Metafora v básnické tvorbě socialistického
realismu 50. let 20. století**

The Metaphor in the Poetry of Social Realism of the 1950s

V Praze, 25. července 2011

Prof. PhDr. Petr Bílek, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat svému vedoucímu bakalářské práce Prof. PhDr. Petru Bílkovi, Csc. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 25. července 2011

Světlana Ondroušková

Abstrakt

Cílem práce je na základě Lakoffovy teorie pojmových metafor analyzovat, jakým způsobem se v poezii socialistického realismu padesátých let dvacátého století vytváří kult osobnosti vůdce a mýtus „nové“ země. Východiskem pro analýzu je pojetí mýtu jako „pravdivého příběhu“. První část se tedy zabývá způsobem, jakým je v socialistickém realismu vytvářen příběh vůdce, další kapitoly se pak zamýšlí nad vytvářením efektu „reálného“, konkrétně za pomoci metafor „stavba“, „nádob“ a orientačních metafor. Vzhledem k hagiografickému charakteru poezie socialistického realismu se práce snaží vyložit i některé analogie a odlišnosti od mýtu křesťanského.

Klíčová slova: socialistický realismus, pojmová metafora, příběh, mýtus, reálné

Based on Lakoff's theory of conceptual metaphor the thesis provides an insight into how the myth of the cult of leadership and the “new” land is realised in poetry of Social Realism of the 1950s. The analysis is based on understanding the myth as a „true story“. The initial part thus deals with the way of creating narrative of the leader in Social Realism. The other chapters contemplate on the how the effect of “real” is achieved, particularly using the metaphors of a “building”, “container” and orientational metaphors. Concerning the hagiographic nature of the poetry, the thesis aims at explaining certain analogies and discrepancies between the myth of Social Realism and the Christian myth.

Key words: Social Realism, conceptual metaphor, narrative, myth, real

Obsah

1 Úvod.....	6
2 Mýtus, příběh, metafora a socialistický realismus.....	7
3 Metafora „reálné“	15
4 Metafora “stavba“	23
5 Metafora „nádobá“	27
6 Orientační metafory – horizontála, vertikála a centrum.....	33
7 Závěr.....	38
8 Primární a sekundární literatura.....	39

1 Úvod

Konec devatenáctého a příchod dvacátého století jsou pro člověka západní civilizace časem vyrovnání se se ztrátou, kterou Nietzsche označil jako smrt Boha. Rychlý vědeckotechnický pokrok za sebou zanechal nesmazatelnou stopu, která se v očích moderního člověka mění v temný labyrint. Člověk je vržen tváří v tvář svému vlastnímu bytí, za které přebírá odpovědnost. Západní civilizace, která sklízí plody osvícenského konceptu pokroku, zažívá krizi. Ta se dere na povrch v prorockém vidění básníků *fin de siècle* a předvídá zkázu západní civilizace: „– Dohořel západ, se smrtí hovoří spící a naše města / už ztichla“.¹ Moderní člověk zažívá ztrátu vlastní identity doprovázené pocity vykořeněnosti a melancholie. Současně s nemožností znovunalezení opory, která mu po celá dlouhá staletí byla poskytována v podobě víry, hledá novou cestu. Jedním z možných vyústění těchto drásavých pocitů v člověku je zrození touhy po obnově – koncept „nové země“ se objevuje už o několik desetiletí dříve (například u Březiny a S. K. Neumanna), než jej ke svému účelu zneužije komunistická ideologie, a je produktem právě podobných šokujících pocitů vykořeněnosti. „Má zahrada mládím zrosena jest a nadšením teplou má zem; / jsem apoštol Nového Žití, a žádné se nelekám rány, / jsem rytíř nového Graalu, jsem rytíř bez bázně a hany“² nebo jinde: „Mystický polibek smíru nezahřměl dosud do všech věků / jak zemětřesení, v němž stará země se řítí / a nová se zdvihne v apotheosách“.³

Komunistická ideologie se snaží pocity prázdnoty kompenzovat. Jedním ze základních konceptů, se kterým za tímto účelem přichází umění socialistického realismu, je také zrození „nové“ země. „Nová“ země socialistického realismu se však přece jen od předchozích konceptů liší, opírá se o materiální hodnoty a pevnou vládu jediné osobnosti. Poskytuje tak člověku dlouho hledaný pocit stability a bezpečí. Práce se pokusí odhalit některé z mechanismů, jež se podílejí na vytváření mýtu socialistického realismu. Výchozí perspektivou přitom bude Lakoffova a Johnsonova teorie pojmových metafor a Eliadeho teorie mýtu. Kromě způsobu, jakým jsou v socialistickém realismu utvářeny kategorie prostoru a času, se pokusíme rozvést některé analogie s mýtem křesťanským.

---

1 Březina, O.: *Stavitelé chrámu*. Praha: Moderní revue, 1899, s. 26 (<http://www.ceska-poezie.cz>, 18. července 2011)

2 Neumann, S. K.: *Jsem apoštol Nového Žití a žádné se nelekám rány, jsem rytíř nového Graalu, jsem rytíř bez bázně a hany*. Praha: Moderní revue, 1896, s. 29 (<http://www.ceska-poezie.cz>, 18. července 2011)

3 Březina, O.: *Stavitelé chrámu*. Praha: Moderní revue, 1899, s. 28 (<http://www.ceska-poezie.cz>, 18. července 2011)

2 Mýtus, příběh, metafora a socialistický realismus

Mýtus je v souvislosti s komunistickou ideologií skloňován velmi často. V současném běžném jazyce se jím nejčastěji obsahově odkazuje na něco, co je lživé, zavádějící nebo klamavé. Například podle *Slovníku spisovné češtiny* je mýtus „smyšlené anonymní vyprávění o vzniku světa, o bozích, o přírodních jevech, o hrdinech“. A stejně chápeme i kulturu socialistického realismu, pokud příběhy, které nám nabízí, nazveme mýtem. Vnímáme je jako vyfabulované, lživé a dokonce nebezpečné, protože se staly zosobněním politické zvůle a anonymní entity, která se nazývá „režim“. Naším cílem zde není morálně odsoudit socialisticko-realisticou kulturu. Neboť nezáleží na tom, zda je sdělení socialisticko-realisticého mýtu skutečně lživé – důležité je, že určitá relevantní část populace v daném období vnímala toto sdělení jako pravdivé a jediné možné pro vytváření budoucích hodnot poválečného světa. Z tohoto důvodu skutečná pravdivost mýtu není podstatná; naopak jako výchozí bod budeme chápat socialisticko-realisticý mýtus tak, jak jej vnímali soudobí čtenáři této literatury – jako oporu v době zpochybnění základních lidských hodnot, perspektivu pro vytváření hodnot nových, určitý návod či schéma, které se má stát vzorem pro skutky každého jednotlivce podílejícího se na výstavbě nového státu. Půjde nám především o prostor, který vytváří a nabízí čtenáři jako přijatelnou alternativu žití. Bude nás zajímat i to, jak tento mýtus participuje na vytváření zdání skutečnosti.

Abychom mohli vysvětlit mýtus socialistického realismu, musíme se vrátit k pojetí mýtu u primitivních kultur, které jej také chápou jako „pravdivý příběh“ (Eliade 2005: 11). Neboť ať nám dnes texty socialistického realismu mohou znít jakkoli neuvěřitelně, musíme si vždy připomínat skutečnost, že současník byl o jejich pravdě přesvědčen. Svědectví o tom nacházíme i v dobových textech: „Takovou zkazku o Vás vyprávějí / sovětští lidé všude na Rusi. / A já – já věřím pravdivosti její! / A za svědka svůj národ беру si.“⁴ Aspekt pravdivosti poskytuje mýtu určitá privilegia – v rámci diskursu daného společenství a jeho rituálů má takový příběh výsadní postavení. Mytické příběhy jsou součástí obřadů iniciace a jako takové zaznívají z úst vybraných osob a nejsou určeny uchu libovolného posluchače, ale pečlivě vybrané skupiny zasvěcených. Stejně tak čas, kdy se mohou vyslovit, je přesně stanoven. Podobné snahy obnovit iniciační sílu textu lze sledovat i v padesátých letech minulého století – existovaly určité „rituály“, spojené se čtením a přednesem. Vzpomeňme

---

4 Kohout, P.: *Čas boje, čas lásky*. In: P. K.: *Tři knihy veršů*. Praha: Mladá fronta, 1955, s. 249

například Fučíkův odznak, akci určenou pro ideologické formování mládeže, připomínající svým charakterem iniciační obřad. Podobná příležitost určitě nebyla jen „nástrojem ideologické indoktrinace“ a „čtenářská kampaň zaměřená na výchovu nové, socialistické mládeže“.⁵ Její hodnota spočívala především v tom, že skýtala příležitost vyjavit svou sounáležitost s daným společenstvím – přihlásit se k určitým hodnotám, které se od daného okamžiku stávají závaznými. A přestože tato konkrétní iniciativa neměla dlouhé trvání, hlasitý přednes textů se stal neodlučitelnou součástí nejrůznějších oslav, výročí, ale i vlivným pedagogickým nástrojem v rukou učitele.

Protože mýtus, se kterým budeme pracovat, má charakter příběhu, bude nás zajímat také metafora, která má blízko k narativitě. Metaforou zde nebude míněna metafora jako prostředek básnické obraznosti – poezie socialistického realismu je strohá a sama ze své podstaty ani neposkytuje příliš velký prostor pro vytváření složitých abstraktních obrazů kladoucích nároky na představivost čtenáře. Literární věda socialistického realismu přímo zavrhuje většinu mladých experimentálních literárních směrů přelomu a počátku 20. století, které označuje za výplod buržoazní zkaženosti, za umění pokleslé a břídliské. „Ukazuje se, že v důsledku dosavadní umělecké výchovy a nazírání je pro dnešního umělce celkem daleko lehčí namalovat expresionistický, symbolický, futuristický obraz, než namalovat realistický obraz vysoké umělecké ceny. (Nejedlý 1978: 175)“ Abstraktní obraznost je vedle mimetického ztvárnění skutečnosti nahlížena jako podřadná – vytváří se zřejmá hierarchie, „kde se na vrcholu sluní pokrokové umění realismu socialistického, směřující vždy k novým a lepším zítřkům, kde zítra znamená již dnes“. A právě v podobných tvrzeních, jako je to předchozí, lze odkrývat metafory, tak jak je definoval Lakoff – jako prostředek strukturování myšlení: „co vnímáme, jak se pohybujeme ve světě a jaké vztahy si vytváříme k ostatním lidem“ (Lakoff 2002: 15). Výroky o „lepších zítřcích“, „zoceleném vůdci“, „krupobití brambor“ či „armádách traktorů“ sice mohou dnešnímu nezasvěcenému čtenáři znít poněkud „unešeně“, jsou ale příkladnou ilustrací toho, jak texty socialistického realismu pojmově strukturují myšlení – jaká vytvářejí představová schémata. Tedy jaké základní příběhy formují v naší mysli. Metafora, tak jak ji budeme nadále chápat, se nepodílí na aktualizaci textů, ale naopak na vytváření schémat a stereotypů. Je přinejmenším pozoruhodné, jak spolu beletristické a odborné texty vzájemně spolupracují a navzájem přebírají řadu metaforických vyjádření – vznikají tak snadno zapamatovatelná hesla jako „stále vpřed a zpátky ni krok“,

---

5 *Fučíkův odznak*. Ústav pro studium totalitních režimů 2008. <http://www.ustrcr.cz/cs/fucikuv-odznak> (28. června 2010)

která nepřetržitě zaznívají do prostoru nejen prostřednictvím prózy, poezie a písňových textů, ale také médií – novin, rádia a nově i televize.

Mýtus, příběh, metafora – jako by se v díle socialistického realismu slévaly v jedno. Není tomu ale tak, mezi mýtem, příběhem a metaforou existuje pouze velká míra sevřenosti, se kterou se podílejí na soudržném celku. Jednotlivé vrstvy narativu spolupracují, aby bylo sdělení silné a co nejsrozumitelnější. Je to princip, který zůstává skryt za textem. Explicitně se v textech sekáváme jen s motivem příběhu. Nejčastěji je tematizován v podobě písně, pohádky, bajky atp., tedy žánrů odkazujících na lidové umění nebo také dětského čtenáře.

*A proč tak tence zní mu zpěv i slova?
Protože láska, naděje a cit,
protože všechno, všechno co k Vám chová,
je víc než člověk umí vyjádřit.*

*Vlastními ústy neumím to říci.
Ať se to za mne říci pokusí
pohádka-bajka, kterou kolchozníci
vyprávějí si o Vás na Rusi.⁶*

I básník socialistického realismu naráží na problém nesdělitelnosti. Básnický subjekt přiznává, že fenomén vůdce je pro něj cosi slovy neuchopitelného – fenomén větší než slova. Vytváří si tak potřebný odstup, nejedná se o projev neschopnosti, ale naopak o vyjádření úcty. Vypravěčská řeč je tak upozaděna, stává se pouhým prostředníkem a umožňuje tak příběhu získat potřebnou autoritu. Na scénu se dostává magická moc narativu (např. pohádka), která si okamžitě získává důvěru čtenáře.

Mýtus vůdce v socialistickém realismu je vytvářen na dvou rovinách – makro- a mikropříběhu.⁷ Pro rozlišení jednotlivých rovin není podstatný rozsah, ani propracovanost příběhu, ale míra explicitnosti, tj. do jaké míry příběh explicitně vystupuje z textu a do jaké míry jsme nuceni číst mezi řádky a odkazovat se na kulturní paměť. Makropříběh je linie příběhu, která explicitně vystupuje z textu a je čitelná pro každého čtenáře bez ohledu na jeho předchozí čtenářskou zkušenost. Hlavním požadavkem na strukturu makropříběhu je jeho

6 Kohout, P.: *Čas boje, čas lásky*. In: P. K.: *Tři knihy veršů*. Praha: Mladá fronta, 1955, s. 248

7 Na tomto principu fungují samozřejmě i jiné příběhy. Socialistický realismus tohoto principu ale využívá pro manipulativní ztvárnění skutečnosti.

srozumitelnost – bývá většinou vystavěn chronologicky bez zbytečných dějových odboček, snad kromě záblesků vizí z budoucnosti, které přinášejí zvěst o optimistickém obratu k lepšímu. V případě socialistického realismu se nejčastěji jedná o příběh vůdce – v českém kontextu Lenina, Stalina a Gottwalda. Stalinův příběh, v kostce příběh chlapce z chudých poměrů, který se nenechá obloudit falešnými řeči kapitalismu a stane se z něj velký vůdce lidu (kolektivu), který mění vůlí a prací chaos v řád a svět v pozemský ráj, se stává vzorem pro další makropříběhy socialistického realismu. Mmikropříběh pak aktivizuje kulturní paměť čtenáře – v případě socialistického realismu nejde o znalosti čtenáře sofistického, ale o jistý výsek obecné kulturní encyklopedie českého národa a jeho historie, chtělo by se říci, o kulturní encyklopedii schémat a národních stereotypů. Básník pracuje s mikropříběhy eklekticky – tu si půjčí něco z tradice křesťanské, tu zabrousí do národního folkloru, jinde apeluje na národní vědomí a obrozenskou tradici. Jeden z důvodů, proč jsou mikropříběhy v textu tak efektivní, je jejich povýšení na úroveň vědeckého materiálu. Příkladem takové práce s mýtem je publikace Zdeňka Nejedlého *Staré pověsti české jako historický pramen*. „I jeví se nám tyto pověsti již takto hned jako historická památka a pramen prvního řádu [...]“. A dále pokračuje:

Buržoazní pozitivistický „kritický“ dějepis choval se sice k těmto pověstem jako historickému prameni odmítavě. Ne že by byl dokázal jejich nesprávnost nebo postavil proti nim jinou, přesnější historickou skutečnost; k tomu neměl ani možnost, při absolutním nedostatku jiných zpráv. Činil tak jen proto, že to jsou právě „pověsti“, historie zachovaná dlouho jen ústním podáním, a i když potom zapsaná, neopírající se o určité dokumenty. Není však už to významný fakt, že tu jsou takové pověsti? Což pověsti vznikají z ničeho a ne též z nějaké skutečnosti, i když ta je v nich často zahalena v pohádkové nebo jiné takové roucho? Není Homér v podstatě též pověst? A přece co z něho vytěžila klasická archeologie a vůbec evropská vzdělanost pro počátky řeckých dějin! (Nejedlý 1953: 5-6)

V socialistickém realismu je podobná argumentace bezproblémová, protože o váze vědeckých tvrzení nerozhodovalo seriózní literární bádání, ale politizované instituce. Jeho teoretická základna se vrací ke striktně mimetické koncepci umění. Alespoň takovou iluzi se snaží vytvořit v teoretických statích argumentujících pro realistické ztvárnění skutečnosti.⁸ Proto všechny příběhy (ať mytologické či historické), které se chtějí podílet na výstavbě socialisticko-realistického makropříběhu, nutně musí projít oficiálním procesem autorizace.

⁸ Viz například stat' Zdeňka Nejedlého, O realismu pravém a nepravém, In Z.N.: *O umění a politice*. Praha: Melantrich, 1978; s. 173-182

Ve chvíli, kdy je nějaká uznávaná autorita prohlásí za pravdivé, získávají atribut „reálného“ a jen těžko se ho zbavují. Součástí tohoto procesu je totiž také jejich institucionalizace – objevují se tak v učebnicích a knihách, ve školách i v médiích – a bylo by otázkou odborné diskuze, zda některé z nich nepřetrvávají v naší kulturní paměti dodnes. O procesu vytváření reálného (pravdivého) v díle socialistického realismu podrobněji pojednává následující kapitola.

Podívejme se nyní blíže, jak se dvěma rovinami příběhu pracuje Nezval v poemě *Stalin* (1949). Následuje základní struktura makropříběhu doplněná výňatky z textu s přihlédnutím k práci autora s mikropříběhy.

První zpěv uvádí čtenáře do kontextu příběhu s důrazem na chaotický stav světa, přičemž je zdůrazňován kontrast mezi osudem bohatých a chudých. Pomocí mikropříběhu (Job, Kristus) se vytváří prostor pro budoucího hrdinu – zatím trpícího mučedníka žijícího v bídě, kterému svět neuchystal než lež a zradu. Přes osobu Joba ale přece jen prosvítá paprsek naděje na změnu a lepší časy, a tak končí i poslední strofa zpěvu – budoucnost vrhá své stíny a už v úvodu poémy je zřejmé, že pozemské utrpení má jen omezené trvání „až do času Lenina, až do času Stalina“.⁹ Už na začátku se také vytváří analogická linie ruského, českého a slovenského příběhu, přičemž jsou nakonec sjednoceny pod společným údělem Slovanů. Ve druhém zpěvu se rodí budoucí vůdce, svět jej „dostal k Ježíšku“.¹⁰ Na pozadí se tak aktivuje celá řada informací: dítě zrozené v chudobě, obraz budoucího spasitele, okamžik zázraku, ale i atmosféra spojená s vánočními svátky, pospolitost, okamžik sdílení atp. Navzdory odkazům na zrození Ježíše zůstává tento zpěv vcelku prostý mikropříběhu a podtrhuje tím prozatímní anonymitu vůdce, jehož totožnost je vyjevena až v samém závěru zpěvu, kde „v kroužku seminářských chovanců / se z rozporů světa zrodil Stalin“.¹¹ Vůdce tak vystupuje z kolektivu jako individualita a je připraven vydat se na cestu k vítězství, která je obsahem třetího zpěvu. Zde mikropříběhy rozehrávají plejádu významů – především se ale makropříběh opírá o reálné historické osobnosti, Jana Husa a Galilea Galileje. Oba mučedníci, mezi jejichž atributy patří především vytrvalost, se kterou lpěli na svých tvrzeních a činech. Vůdce se pak „skutečně“ rodí při křtu kolektivem, jinými slovy bez obklopujícího kolektivu by nebylo vůdce. Čtvrtý zpěv je ve znamení setkání dvou velkých osobností – Lenina a

---

9 Nezval, V.: *Stalin*. Praha: Československý spisovatel, 1949; s. 12

10 Tamtéž, s. 15

11 Tamtéž, s. 17

Stalina. Příběh tak dostává svůj duchovní rozměr v podobě Leninova učení, jehož závazek Stalin přebírá na svá bedra. Lenin je znázorňován jako Bůh bdící nad Stalinem a veškerým lidem. Do příběhu vnikají první náznaky budoucího štěstí, které je zaslouženo poslušností Leninovu „příkázání“. V pátém zpěvu se celý proces přerodu člověka generalizuje. Tvořivá aktivita a bojovnost se přenáší z vůdce na kolektiv, ve vzduchu se vznáší obecné nadšení a optimismus, vrací se pozemský ráj. „Člověk v svém boji s přírodou / se dorozuměl novou řečí s klasem / a holubice nad vodou / zas promluvila lidským hlasem.“¹² V šestém zpěvu se rozvíjí paralela s osudem českého národa, který stejně jako Rusové trpěl za války pod nátlakem nacismu. Nastoleno je opět téma zrady a vítězného boje mezi Německem („Obludo nordického jezera / [...]“)¹³ a Ruskem („Moderní ruská bylina / [...]“),¹⁴ které se později zobecňuje jako heroický boj slovanství za humanitu. Zpěv vrcholí žehnáním Stalina a vzdáním poct jeho osobě. Poslední sedmý zpěv vytváří paralelu se zpěvem prvním. Vize z prvního zpěvu se naplnily, opět se na rovině mikropříběhu setkáváme s Jobem, zde ale už v jiné fázi příběhu. Job je vyléčen, Lazar a Jajrova dcera vzkříšeni. Ježíš při kříšení Lazara prohlásil: „Já jsem vzkříšení a život. Kdo věří ve mne, i kdyby umřel, bude žít“ (Jan 11, 25). Je tedy čas na nový život, „život v Bohu“ – věčný život se Stalinem „v té zemi[, kde] není, nebude, není, / nebude, nebude, není a nebude smrti“.¹⁵

Proč je ale užitečné zabývat se tak podrobně jedním příběhem? Je to z toho důvodu, že příběh vůdce jako makropříběh se v socialistickém realismu stává modelovým paradigmatem, které se v téměř nezměněné podobě objevuje ve všech ostatních, zejména prozaických makropříbězích. Každý nový hrdina socialistického realismu se tak rodí z příběhu vůdce. Zatímco makropříběh může derivovat do dalších příběhů, mikropříběh funguje jako stavební kámen makropříběhu. Mikropříběhem se však nemůže stát libovolný příběh. Aby se mohl jako mikropříběh podílet na kulturní paměti socialistického realismu, nestačí mu jen samotné posvěcení autoritou. Nejdůležitější roli zde hrají kritéria výběru odvozená od makropříběhu vůdce, která jsou od momentu autorizace vždy kladena do popředí, zatímco nehodící se části příběhu jsou upozadřovány. Existuje tak úzká spojitost mezi makropříběhem a všemi dílčími mikropříběhy – jeden bez druhého by doslova nemohly dýchat. Vytváří se tak vcelku soudržné schéma, přičemž jeho soudržnost se současně stává nejslabším článkem řetězu. Naše pojmové myšlení je na schématech závislé, současně ale

---

12 Tamtéž, s. 38

13 Tamtéž, s. 45

14 Tamtéž, s. 45

15 Tamtéž, s. 55

schémata v čase podléhají změnám, musejí adaptovat vnějším proměnám v habitatu člověka, které pronikají do jeho reflexe. Strnulost schémat socialistického realismu, ač líčená jako rajske bytí odolávající toku času, se nakonec paradoxně hroutí právě pod tíhou času a dění ve společnosti.

Následující tabulka ukazuje, jak je možné číst strukturu mikropříběhu v Nezvalově poemě Stalin:

Zpěv	Křesťanský mýtus	Antické mýty	Pohádky	Historie	České pověsti
I.	Job (2x) → UTRPENÍ, ZKOUŠKA, VYTRVALOST Kristus → MUČEDNÍK, ZÁZRAKY	Herkules → SÍLA „kalné vody“	Baba Jaga	Slované	
II.					
III.	Ježíš (křesť) → ZROZENÍ SPASITELE			<i>Odloučen klatbou od přátel</i> → Jan Hus → ZRADA, MUČEDNÍK <i>Země se bude točit dál</i> → Galileo Galilei → NEÚSTUPNOST, MUČEDNÍK	
IV.	falešný prorok → LEŽ <i>Kdo zradil jednou, zradí zas</i> → Jidáš → ZRADA „ <i>Přisaháme ti, Lenine, / [...] /že splníme, že splníme/i toto tvoje přikázání!</i> “ → Bůh → VÍRA, ZÁVAZEK	<i>Nevolník dostal danajský dar</i> → ZRADA			oráč (2x) → PŮVOD Z LIDU, PRACOVITOST
V.	<i>Člověk v svém boji s přírodou/se dorozuměl novou řečí s klasem/a holubice nad vodou/zas promluvila lidským hlasem.</i> → RÁJ		<i>jak v ruských pohádkách/se mění zakletá žába na princeznu</i> → ZÁZRAK křišťálové zrcadlo → JASNOVIDEC		
VI.	Mojžíšovy desky		Obluda nordického jezera vs. ruské byliny, bohatýr → SPRAVEDLIVÝ BOJ, VÍTĚZSTVÍ	Slovan	
VII.	Job → Lazar → VZKŘÍŠENÍ Jajrova dcera → VZKŘÍŠENÍ Mojžíš → SPÁSA peklo → PORAŽENO d'ábel → PORAŽEN <i>zákonodárce lidských práv</i> → Bůh → ŽIVOT V BOHU	<i>Styx, vyhne se vám vděčně</i> → PORÁŽKA SMRTI			

Při čtení mikropříběhu je zajímavé sledovat metodu, na základě které je prováděn výběr toho, co se bude podílet na vytváření mýtu. Před očima nám vzniká množina heslovitých sdělení, ze kterých můžeme vyčíst dvě tendence:

1. Tendence vytvářet zřetelné opozice (zrození-smrt, smrt-vzkříšení, utrpení-ráj / život v Bohu, porážka-vítězství), které jsou čitelné i pro nevzdělaného čtenáře, včetně, a možná především, dětí. Jasně se tak vymezují pojmy dobra a zla a texty získávají svůj výchovný charakter.
2. Tendence vytvářet příběh čtený „mezi řádky“, který kopíruje příběh vůdce. Posiluje se tak sdělení makropříběhu. Pokud tato hesla lineárně přeskládáme, získáme například toto: původ z lidu, utrpení, zkouška, lež, zrada, mučedník, neústupnost, pracovitost, vytrvalost, spravedlivý boj, vítězství/porážka nepřítele, zázrak, spása, porážka smrti, vzkříšení, ráj, život v Bohu. Tato řada sice nerespektuje pořadí, v jakém se jednotlivá hesla vyskytují v původním zbásněném textu, ale ani se od něj zcela neodklání. Můžeme alespoň konstatovat, že z hlediska aplikace mikropříběhu lze celý text rozdělit na tři části. V úvodu převládá negativita, vrší se hesla evokující mučednický způsob života. Střední část přináší téma zrady, lži, ale také boje – dobro a zlo svádí boj. Poslední část je záznamem vítězství dobra nad zlem, je nastolen nový řád, převládají pozitivní hesla. Opozice na rovině mikropříběhu se tak přelévají do roviny makropříběhu, který tak lze rovněž vyjádřit heslovitě: „vítězství dobra nad zlem“.

Pokud takto sevřeně funguje rovina příběhu, to samé bychom měli předpokládat při práci s metaforou. V následujících kapitolách se pokusíme prozkoumat, jak se metafora podílí na vytváření efektu „reálného“ v textu a zda je její sdělení stejně srozumitelné a vymezené jako sdělení makro- a mikropříběhu.

3 Metafora „reálné“

Kategorie reálného je pro čtení a chápání děl socialistického realismu stěžejní. Socialistický realismus si „reálné“ dal do svého názvu a jeho teoretikové, ať ruští či čeští, se hlásili k tradici realismu devatenáctého století. Pokud chceme vyložit mýtus socialistického realismu, nevyhnutelně se tak potýkáme s otázkou, co je to „reálné“ a jak se vytváří efekt „reálného“. Na základě studia několika primitivních kultur, mimo jiné také rané křesťanské kultury, vypracoval Eliade tři základní skupiny aspektů, které efektivizují mýtus a otevírají jeho potenciál „reálného“. Dále následuje komentář k bodům klasifikace na základě toho, jak se s jednotlivými momenty snaží vypořádat mýtus socialistického realismu.

1. Fakta, která ukazují, že v očích archaického člověka je realita funkcí nápodoby nebeského archetypu.

2. Fakta, která ukazují, že realitu uděluje účast na „symbolice Středu“: města, chrámy, domy se stávají reálnými tím, že jsou připodobňovány ke „středu světa“.

3. Konečně rituály a signifikantní profánní úkony, které nabývají jim připisovaného smyslu, a tento smysl zhmotňují jen proto, že záměrně opakuji akty, stanovené ab origine bohy, héroi nebo předky.

(Eliade 2009: 11)

Ad 1. V případě nápodoby nebeského archetypu najdeme v literatuře socialistického realismu hned několik prvků, které naplňují tento model. Předem pěticipá hvězda je kromě srpů a kladiva jedním z hlavních symbolů socialistické ideologie. S hvězdou je spojována osobnost vůdce, která se zapojuje do vesmírného běhu tím, že disponuje mocí, jež proměňuje původně chaotický svět na řád (kosmos) zaštitěný duchovní autoritou Marxova *Kapitálu*. „Země se bude točit dál / s hvězdami, jichž jsou celé karavany. / Dvě hvězdářská kukátka: Marxův Kapitál / a Manifest komunistické strany.“¹⁶ Zde hvězda odkazuje na duchovní principy, jinde je přímo ztotožněna s osobností vůdce, jehož vyzařující individualita se rodí z kolektivu anonymní mlhoviny: „A tu z mateřské tmy, / z mlhovin bledých tváří / na nebe nové hvězdy stoupají / a září.“¹⁷ Pokud ale srovnáme s jinými příklady, je vidět, že symbolika hvězd není úplně ustálená, jednou se s nimi setkáváme na obloze (jako v předchozích

¹⁶ Nezval, V.: *Stalin*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 21

¹⁷ Závada, V.: *Město světla*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 12

příkladech), na jiných místech je ale síla hvězd popírána („jsou duše jasnější než zdroje hvězdných září, z nich pijí něhu svou básně a pohádky,“¹⁸ nebo jinde „Obloha naše ještě nikdy nenabídla / složit nám k nohám vzácný poklad hvězd. / Sám musíš připnout svému srdci křídla / a prosekat mu cestu na rozjezd!“).¹⁹ Nebeský archetyp je ovládán silami přírody a to rozhodně není v souladu s obrazem vůdce, který má být prezentován jako hlavní a nejefektivnější tvůrce řádu. Vůdce se nemůže stát zákonodárcem vesmíru, existuje-li ještě nějaká síla nad ním, která jej přesahuje. Mýtus socialistického realismu potřebuje vytvořit vůdce, který je zdrojem duchovního principu, je tedy nad přírodním principem. Proto vzniká nesoulad v koncepci vyobrazení, kdy autoři textů jako by zápolili se symbolem hvězdy a nevěděli, kam ji správně umístit, ani co přesně představuje.

Pokud srovnáme princip, na kterém svou autoritu od Boha odvozuje křesťanství, nacházíme v socialisticko-realistickém mýtu některé analogie. Lenin i Stalin, je-li jim věnována samostatná báseň, jsou přirovnáváni ke Kristu prostřednictvím aluzí na zmrtvýchvstání a betlémské zrození,²⁰ „Lenin padl / aby z mrtvých vstal mezi všemi“,²¹ respektive „[a] Jiskra v ocelové pochodni / jak betlémská hvězda otevře okna dále.“²² Pokud je báseň věnována Stalinovi, Lenin v ní vystupuje jako učitel, zdroj duchovních principů. Například u Nezvalova zbásnění Stalinovy přísahy Leninovi nazývá básnický subjekt Leninovo učení „příkázáním“, tedy Lenina ztotožňuje s Hospodinem. Paralel s Křesťanstvím je skutečně hodně a řada z nich se realizuje na rovině pojmových metafor; například převaha vertikality, směřování pohledů do centra a vzhůru k vůdci nápadně připomíná Ježíšovu mučednickou smrt na kříži. O prostorovém znázornění pomocí pojmových metafor, mimo jiné, budou pojednávat následující kapitoly. Navzdory mnoha paralelám lze při porovnání zobrazovacích metod křesťanství a socialistického realismu sledovat zásadní nesoulad. Zatímco křesťanství chová podobu svého Boha v anonymitě, socialistický realismus naopak vyžaduje věrné realistické vyobrazení vůdce. Tak se na řadě obrazů objevuje v pozadí busta nebo obraz Lenina, který jako „Bůh“ shlíží na vůdce a jeho věrné a stává se tak zárukou běhu zemského řádu. Zde se dostáváme ke stěžejnímu momentu vytváření „reálného“ v dílech socialistického realismu. Lpění na věrnosti formy (obsah však zůstává plný rozporů a paradoxů). Kristus je na vyobrazení identifikovatelný prostřednictvím typických symbolů

18 Noha, J.: *S východem slunce*. Praha: Za svobodou, 1948, s. 17

19 Kohout, P. *Čas boje čas lásky*. In: P. K.: *Tři knihy veršů*. Praha: Mladá fronta 1955, s. 300

20 Autoři velmi často pracují se skutečností, že se Stalin narodil v předvánočním čase. Přestože se jedná o pouhou shodu okolností, jedná se o skvělou příležitost plně vyčerpat analogii s křesťanským mýtem.

21 Burian, E. F.: *Horkým srdcem*. Praha: Mír, 1950, s. 19

22 Nezval, V.: *Stalin*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 22

(trnová koruna, rány, roucho atp.), které jsou nositeli sdělení participujícího na mýtu. V případě osobnosti vůdce takové symboly nefungují. Hlavním zdrojem mýtu je samotná osobnost vůdce, která bývá často redukována na jeho podobu, a vše, co dále participuje na mýtu, svůj mýtotvorný potenciál odvozuje právě od osobnosti vůdce.

Ad 2. V literárním prostoru vymezeném socialistickým realismem není těžké identifikovat symboliku středu. Je ale těžké ji ztotožnit s konkrétními městy nebo stavbami. Těžkosti jsou dány historickým kontextem a fyzickými možnostmi uspořádání „nového“ světa. Takové centrum by pravděpodobně měla představovat Moskva, ta ale nikdy nebyla žádným tradičně poutním místem. Tato tradice by se tedy musela vystavět od základů. Snaha udělat z Moskvy nové „poutní místo“ by ale velmi pravděpodobně nebyla úspěšná kvůli její vzdálené poloze, a možná i kvůli nepříznivým klimatickým podmínkám. Vytvořit posvátné město/místo podobné důležitosti, jako je například pro Muslimy Mekka, je spíše nepravděpodobné. Z podobného důvodu nefunguje v socialistickém realismu ani fenomén posvátné stavby, který do té doby ve společnosti s křesťanskou tradicí reprezentoval chrám/kostel. Mohla by takto například fungovat továrna, dům kultury nebo prostory pro stranické schůzování, zde ale narážíme hned na několik problémů najednou. Předně se jedná o stavby většinou zděděné po předchozím správci, často náležející chaotickému prostoru kapitalistické minulosti. Tyto prostory se tak nemohou okamžitě stát posvátným místem, ale jsou podrobovány náročnému procesu přestavby. Pokud se takové prostory v díle vyskytují, je to právě tento proces přerodu, který je jeho hlavní náplní. Navíc ve srovnání s křesťanským chrámem, kam mohou vstoupit všichni bez rozdílu věku, je například továrna otevřena pouze pro pracující, dospělý lid. Jako posvátné místo by pak nebyla přístupná dětem – ty jsou ale důležitou součástí vytváření konceptu mládeže, o který se socialisticko-realistický mýtus opírá. V socialistickém realismu tak symboliku středu přebírá postava vůdce – jeden z prostředků, jak se stává „reálným“, je jeho připodobnění ke stavbě. Opět zde narážíme na princip akcentace tvaru a zhmotnění, reálné je to, co je hmatatelné a má jasně vymezenou formu. Metaforikou centra i stavby se podrobněji zabývají následující kapitoly.

Ad 3. Rituály (např. oslavy výročí) jsou nedělitelnou součástí budování socialisticko-realistického mýtu, slouží opakování a ožívání archetypu, božského vzoru (Eliade 2009: 25). Přesto ale nejsou v poezii přímo tematizovány. Literatura (ale i malířství a sochařství) má v rámci rituálů poněkud jinou funkci – pomáhá nezradit iluzi všudypřítomnosti a všemohoucnosti vůdce. Rituály také musí reflektovat centrální postavení vůdce, ten ale

nemůže být reálně fyzicky přítomen na všech místech, kde právě oslava probíhá. Umění slouží jedinému cíli – naplnit prostor postavou vůdce. Obrazy, pomníky, písně, recitace básní, to vše se v průběhu rituálu aktivuje ve prospěch jediného příběhu. Soudržnost rituálů je dána především osobností vůdce.

Pokusme se nyní shrnout hlavní principy vytváření „reálného“ v mýtu socialistického realismu:

1. Veškerá pozornost směřuje k osobnosti vůdce. „Reálná“ je skutečnost, která je prověřena a posvěcena jeho autoritou. Vzhledem k tomu, že pozornost není rozprostřena na více míst (představovaná posvátným městem nebo stavbami), ale centralizuje se do jediného bodu, účinnost symboliky středu se maximalizuje. Tento bod, s ohlédnutím na to, že se jedná o živou entitu, není statický, ale je mu umožněno se dynamicky v prostoru přemísťovat. Posvátné místo je tam, kde se nachází osoba vůdce – centrum v mýtu socialistického realismu je mobilní, tím se ale současně stává neuchopitelným.
2. Přetváření chaosu na kosmos se rovná „zhmotnění“ skutečnosti. „Reálné“ je to, co má jasně vymezenou formu, co si lze osahat. Tendence k maximálnímu posílení iluze hmotné skutečnosti se navíc jeví jako způsob efektivní kompenzace mobilního centra. Zdrojem duchovního principu je smrtelník (navzdory snaze učinit jej „nesmrtelným“), jehož jediná cesta k nesmrtelnosti vede skrze transcendenci toho, co představuje, „[...] se jménem Lenina / vystoupíš na horský štít, / kde vichry o bílé boky / si brousí svůj mrazivý břit / a kde jak strážce majáku na pustém moři / obývá vědec v observatoři, / v kosmických paprscích hledaje zákony hmoty“.²³ Transcendenci je zde myšleno ovládnutí zákonů hmoty, která se v socialistickém realismu stává nejvyšším principem ztvárnění skutečnosti. Autorita vůdce je tak založena na schopnosti řídit zákony hmoty.

Jedním z méně nápadných, ale o to účinnějších prostředků vytváření efektu reálného je pojmová metafora. Při čtení textů čtenáře ujišťuje o tom, že se pohybuje ve známém prostředí svého myšlenkového stereotypu. Abychom mohli začít metafory analyzovat, použijeme opět mechanismy mýtu primitivních kultur: „Realita se pochopitelně jeví archaickému myšlení jako síla, účinnost a trvalost. (Eliade 2009: 16)“ Na základě předchozího tvrzení stanovíme výchozí metaforu REÁLNÉ JE SILNÉ, ÚČINNÉ, TRVALÉ. Tato metafora vysvětluje, proč je pro mýtus socialistického realismu tak důležitá hmota a proces

---

23 Sedloň, M.: *Strážné ohně*. Praha: , s. 42

zhmotnění. Vzhledem k nestabilitě vůdcovské osobnosti a potřebě kompenzovat tento nedostatek se tak metafora zhmotnění maximalizuje. Především ve chvíli, kdy je na zemi nastolen „ráj“, tedy když vůdce začíná přenášet svou duchovní sílu na lid, který ji dále transformuje v budovatelský a výrobní potenciál, v textech nacházíme četná hyperbolická vyjádření. Člověk se stává „tisícrukým“, nestaví města, ale „velkoměsta“, při práci mu pomáhá „armáda traktorů“, skutečnost se mění v „gigantickou“. V rámci metafory „reálné“ tedy funguje i metafora VÍCE JE LÉPE. Nejen v literatuře pak bývá vůdce zobrazován jako titán čnící nad obklopujícími davy.

*Vidíte jej rozkročeného proti Zimnímu paláci
S chlapeckým zápalem svých mužných let
A protože je genius vezme do ruky
Co právě po ruce má
Vezme zeměkouli
Jež věčným ledem a sněhem pokrývá
Oba póly
Vezme ji do ruky s jejími krvavými dějinami
I blankytnými oceány²⁴*

Verše vykreslují vůdce v jeho nadlidské velikosti – prostřednictvím gigantických rozměrů se metaforicky uskutečňuje vůdcova „božská“ všudypřítomnost a všemohoucnost. Všudypřítomnost a všemohoucnost jsou atributy náležící i křesťanskému Bohu, jedná se o abstraktní pojmy, které se věřícímu zpřítomňují například ve formě spravedlivého trestu. Zatímco se nemusí nutně jednat o fyzické utrpení, duševní strádání spojené s pokáním a sebezpytováním je přítomno vždy. Mýtus socialistického realismu naopak rozvíjí aspekt všudypřítomnosti fyzicky, prostřednictvím maximalizace rozměrů. Princip zhmotnění se tedy aplikuje i na abstraktní pojmy.

Další z konkrétních metafor, která je odvozena od metafory REÁLNÉ JE SILNÉ, ÚČINNÉ, TRVALÉ, je REÁLNÉ JE OCELOVÉ. Tento přívlastek je nejčastěji dáván vůdci – už v dětství, kdy bývá Stalin vyobrazován jako součást kolektivní masy, v níž „[...] kolem Lenina leninci vyrůstali, / dělnické třídy předvoj ocelový. / A jako jeden z nich vyrůstal soudruh Stalin“, ²⁵ se objevuje přívlastek síly a efektivity. Stalin, „[m]už z ocele“²⁶ a „zocelený ocelový muž“²⁷ se později

24 Biebl, K.: *Bez obav*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 20-21

25 Neumann, S.: *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta, 1950, s. 11

26 Burian, E. F.: *Horkým srdcem*. Praha: Mír, 1950, s. 20

27 Nezval, V.: *Stalin*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 29

stává jednotlivcem a tím jsou jeho činy ještě efektivnější, neboť je zdrojem individuální tvořivosti. Stává se vzorem pro lid a vlastnosti ocele se přenášejí i z vůdce na kolektiv: „Stalinská ocel, z které nás vykoval, snese i nejtvrďší úder“;²⁸ vytváří se tak vzájemná provázanost a pevná základna pro obrazné budování nového státu. S ocelí ale souvisí ještě další charakteristiky, které z ní činí ideální metaforu. Ocel se musí vyrobít, je výsledkem lidské tvořivosti. Za vysokých teplot se přetavuje do požadovaného tvaru – je to proces nápadně připomínající vznik země. Na druhou stranu se ale od přirozeného procesu liší nezbytností lidské činnosti. Vznik nového světa se tak metaforicky přenáší do sféry potenciálu lidské tvořivosti. „Dělnická čtvrt – / střed země žhavý. / Kovy tu ještě vrou, / kouří se z lávy“²⁹ nebo jinde „[...] Z cel dělal semináře / a lidi přetvářel jak kovář ocel žhavou.“³⁰ V rámci metafory „ocel“ se vytváří analogie mezi Zemí a lidem. Žhavým materiálem určeným k přetvoření se tak stává samotný lid, zatímco Stalin je prezentován jako zdroj formující síly. Efektivní a vytrvalá tvořivá činnost vůdce nakonec samozřejmě přináší výsledek. „A jeho plody padají / do továren i do cel, / a lidé mlčky sbírají / nejčistší kalenou ocel.“³¹ Výsledek odráží lidskou vůli – hmota má takový tvar, jaký jí člověk předurčí. Formující síla, která se zde demonstruje, se šíří na základě cyklického principu. Má svůj „božský“ původ v osobě Lenina, který ve Stalinově příběhu představuje duchovní princip. Leninova duchovní síla působí na anonymní kolektiv mladých lidí, ze kterých se generuje/rodí jedinečná osobnost Stalina. Stalin pak opět přenáší tvořivou sílu na kolektiv, který ji transformuje v hmatatelné entity – města, továrny, produkty, úrodu atp. Cyklický princip takto otvírá prostor pro nového nástupce a zajišťuje trvání ideologie.

Procesu efektivizace prostřednictvím zhmotnění podléhá i lidské tělo, které se tak zapojuje do metaforiky „reálného“. Tělo je v díle socialistického realismu častým objektem zobrazení už proto, že vůdce je osoba z masa a kostí. Opět se zde setkáváme s maximalizací formy a hmoty na úkor obsahu – tedy individuality, citové složky i sexuality. Efektivita formy těla se odráží například i v oblibě sportu, spartakiádu můžeme také vnímat jako typ rituálu. V poezii vytvářející kult osobnosti se málokdy setkáváme s vykreslením člověka jako individuální bytosti, pokud se nejedná o vůdce.³² Je-li zobrazováno lidské tělo, podléhá

28 Sedloň, M.: Stalin v nás. In: A. Brousek (Ed.): *Podivuhodní kouzelníci*. Purley: Rozmluvy, 1987, s. 222

29 Závada, V.: *Město světla*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 44

30 Neumann, S.: *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta, 1950, s.

31 Florian, M.: *Cestou k slunci*. <http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=67> (6. července 2011)

32 Děje se to, ale osobnostem, například básníkům a jiným státníkům, musí být věnována vždy zvláštní báseň. Přebírají vlastnosti vůdce. V rámci básně, které opěvuje osobnost vůdce, by se nemohla vyskytnout žádná jiná individualita (snad kromě Lenina, který ale v takovém případě stojí na pozici Boha)-

metonymizaci ve formě fragmentarizace, část-celek, („Zem citronů i bělosněžných svahů, / zem jasných čel a očí stalinských“)³³ nebo používáním hromadných pojmenování, např. „zástupy“, „davy“, a množením jednotlivin, např. „tisíce“. Zajímavým jevem je právě fragmentarizace, která má ale v socialistickém realismu úplně jiný významotvorný potenciál než jak jsme v literatuře běžně zvyklí. Porovnejme například následující texty: „A z jednoty, v níž srdce světa bije, / a ze srdcí a z rukou, přímo z nás, / vyrůstá krása míru, který žije / a který vyšel nad Sovětský svaz“!³⁴ a „Za ústa, která zmlkla v hrdém tichu, / přísaha splatí strážnost věrných slov, / ruce své za vás proměníme v chleba / a v slunce, které svítí na domov.“³⁵ Vzhledem k tomu, že v textech úplně chybí děje, které by připomínali fragmentarizaci těla a naopak se tematizuje spojení lidí („jednota“, „víra“, „domov“), plně působí efekt metonymie, který čtenáře vede k hledání spojitostí a spojování částí v celek. I zde se tak fragmentarizace stává zdrojem představy efektivity. Samozřejmě tomu opět přispívá pečlivý výběr částí těla, které se mohou v textech používat. Nejčastěji se setkáváme s rukama, které se stávají symbolem efektivní práce, očima jako symbolem bdělosti, u vůdce pak symbolem všudypřítomnosti, a srdcem, které se paradoxně spíše než symbolem emocí stává symbolem přátelství a sjednocenosti.

Specifické postavení v rámci mýtu socialistického realismu má kategorie trvání. Metafor, které by naplňovaly představu silného a efektivního je mnoho, naplnit představu trvání je daleko těžší, když navíc uvážíme, že osoba vůdce je obyčejný smrtelník. Socialistický realismus si s tímto fenoménem poradil dvěma v podstatě protichůdnými tendencemi. Na jednu stranu se v textech setkáváme s aplikací cyklického principu předávání duchovní síly z vůdce na kolektiv, ze kterého se opět rodí nový vůdce atd. To ale v podstatě znamená přiznání se k pomíjivosti hmotné schrány vůdcovy osobnosti, což je v protikladu k vytváření efektu „reálného“ na základě zhmotnění skutečnosti. Na druhou stranu se nedostatky pozemské existence snaží ideologie kompenzovat představou nesmrtelnosti v nastoleném pozemském, tedy hmotném, ráji. Absurdita konceptu nesmrtelnosti se ještě prohlubuje se skutečnou smrtí Stalina. Na určitých místech se pak v textech setkáváme s dalším způsobem, jak se vyrovnat s nesmrtelností vůdce, a to uchovat podobu vůdce jako myšlenku na něj nebo emoci. „Ne, nepadne svět do rozvalin, / přes bolest, kterou prožívá. / Je v našich srdcích mrtvý Stalin / silnější, než byl za živa“. Paradoxně ale postava vůdce může a také podléhá v paměti člověka určité míře abstrakce, která hmotu podrobuje deformaci.

---

33 Šiktanc, K.: *Tobě, živote!* Praha: Práce – vydavatelstvo ROH, 1951, s. 24

34 Noha, J.: *Světlo*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 23

35 Noha, J.: *S východem slunce*. Praha: Za svobodu, 1948, s. 46

Koncept nesmrtelnosti a věčného trvání se tak v rámci mýtu socialistického realismu jeví jako jeden z nejspornějších.

I ostatní metafory, o nichž pojednávají následující kapitoly, lze chápat jako metafory, které se v základu odvíjejí od konceptu „reálného“, tedy nesou kvality síly, efektivity a trvalosti. Jsou to následující: (1) SOCIALISTICKÁ IDEA JE BUDOVA, (2) „NOVÁ“ ZEMĚ JE NÁDOBA, s přihlédnutím k fenoménu budování zdí a hranic, a (3) orientační metaforika založená na principu vertikality, např. DOBRÉ JE NAHOŘE, ŠPATNÉ JE DOLE (VÍCE JE LÉPE), horizontality a směřování do centra.

4 Metafora „stavba“

Jedním ze základních motivů socialisticko-realistické tvorby, ke kterému je třeba se vymezit, je budování, respektive stavitelství, které je jedním z hlavních prostředků vytváření reality. Jako červená nit se vine napříč tvorbou literárně teoretickou i beletristickou. Vzniká tak „budovatelská“ poezie, „budovatelský“ román a i literární teorie je plná budování. Dobové projevy veřejných činitelů a spisovatelů jsou toho příkladem. „Požadavek aktuálnosti plyne už z toho, co by každému z nás mělo být samozřejmé, ale není: že i spisovatel je občan [...]. Má povinnosti i svým dílem sloužit republice, pomáhat ji budovat, jako má tu povinnost, a plní ji, dělník, rolník, každý jiný pracovník“ (Nejedlý 1949/1953: 18). Nebo jinde: „Kritika nevědeckých názorů a metod Arne Nováka má být proto ujasněním cesty k nové, opravdu vědecké literární historie české, příspěvkem k objasnění českého kulturního dědictví a součástí významného boje, který má odstranit z vědy a myšlení přežitky reakční buržoazní ideologie a upevnit socialistické myšlení českého člověka – budovatele socialismu“ (Buriánek 1952/2002: 80). V Lakoffově teorii pojmových metafor je metafora „budova“ vyhrazena způsobu, jakým v jazyce vyjadřujeme procesy myšlení. Metafora MYŠLENKY JSOU BUDOVA je ale ve skutečnosti jen jednou z celé množiny strukturních metafor, kterými zachycujeme formování myšlenek. Patří sem dále například: MYŠLENKY JSOU JÍDLO, MYŠLENKY JSOU ORGANISMY (ROSTLINY/LIDÉ), MYŠLENKY JSOU VÝROBKY, MYŠLENKY JSOU ZBOŽÍ, MYŠLENKY JSOU ZÁSoby PROSTŘEDKŮ, MYŠLENKY JSOU PENÍZE, MYŠLENKY JSOU ŘEZNÉ NÁSTROJE, MYŠLENKY JSOU MÓDY (Lakoff 2002: 61-64). V rétorice socialistického realismu vystupuje na povrch zřejmý nepoměr metaforu stavitelství vůči ostatním metaforám. Navíc pokud vezmeme v úvahu texty oficiální tvorby 50. let, ve kterých pozorujeme výraznou redukci myšlení směrem k totalitní ideologii, metafora budovy a stavitelství pak výrazně přispívá ke kladení základů a rozvíjení myšlenky samotného socialistického realismu a jeho kultury. Nadále tedy budeme pracovat jen se zúženou metaforou SOCIALISTICKÁ IDEA JE BUDOVA, tedy s předpokladem, že metaforika stavitelství slouží především jako prostředek konstrukce socialisticko-realistického mýtu.

V předchozí kapitole jsme došli k závěru, že socialistický realismus demonstruje velký kompenzační potenciál, kterým nahrazuje nestabilní charakter vůdce. Metafora „budova“ spojovaná s ideou komunismu, ale i postavy vůdce se tak jeví jako neúčinnější prostředek, kterým lze nahradit nedostatek skutečných posvátných míst a staveb. Přestože diskuze o socialistickém realismu proniká do českého literárního prostoru již ve třicátých

letech, do roku 1948 se metaforika nejeví do té míry svázaná potřebou vytvářet efekt „reálného“. K vršení metafor v rámci struktury MYŠLENKY JSOU BUDOVA na úkor ostatních dochází v argumentaci přívrženců socialistické ideologie (tedy i básníků) právě až od roku 1948. V tomto smyslu je zajímavé srovnání s básní E. F. Buriana „Tolik let lásky a obdivu k SSSR“ z roku 1947. Zde naopak převažuje rostlinná a organická motivika. Lenin je přirovnáván ke klíčicímu zrnu: „Lenin padl / Ale to naši nepřátelé tehdy nevěděli / že padl jako zrno do úrodné půdy / kterou jsme zalévali my / svým pláčem nad jeho smrtí“.³⁶ Tyto vitalistické motivy zajisté naplňují požadavek obrody a mohou symbolizovat přerod v nové bytí. Oslavují však návrat k objektivnímu řádu přírody, jehož cyklická povaha vylučuje strnulé setrvání ve stavu pozemského ráje tolik důležité pro naplnění ideje komunismu. Navíc obroda v „novou“ zemi spočívá v nastolení řádu člověka a podrobení si přírody – do popředí se dostává tvořící člověk, který si nepřipouští, že by mohla existovat ještě jiná síla (v tomto případě příroda), která je mu nadřazena. Tvůrcem řádu se tedy stává sám člověk a jeho objektivita je garantovaná moderním rozumem a ovládnutím technologií. Organické a vegetativní je od této chvíle podrobena člověku, jak ovšem předjímá už i Burian, „padl jak zrno do úrodné půdy / kterou jsme zalévali my“. Člověk se stává osou veškerého dění a stavitelství je oblastí lidské činnosti *par excellence*, ve které se zračí velikost lidské tvořivosti.

Fascinace stavitelstvím sahá daleko do historie a souvisí s formováním identity člověka jako tvořící bytosti. Nad otázkou související s tímto fenoménem se ve svých spisech zamýšlel už římský architekt Vitruvius. Hledá kořeny stavitelství a přemítá o postavení stavitele ve společnosti a v rámci ostatních povolání. Volba spočívá především ve výsadním postavení povolání stavitele v rámci lidského společenství, které člověku zajišťuje přístřeší, tedy se zásadně podílí na formování civilizace. Stavitel kromě praktické zručnosti musí oplývat řadou vědomostí, které jsou nezbytné pro bezpečnost a stabilitu stavby. „Vědomosti stavitelovy, jehož úsudkem jsou hodnocena díla vytvářená jinými uměními, jsou vyzbrojeny celou řadou věd a všestranným vzděláním. Vědomosti tyto se rodí z praxe (*fabrica*) a z teorie (*rationatio*)“ (Vitruvius 2001: 29). Vitruvius dokonce klade architekturu na počátek všech umění, prvotní byla potřeba postavit a zdokonalovat obydlí, „pak lidé postupovali od stavitelství znenáhla k dalším uměním a vědám a od divokého a hrubého života dospěli až k umírněné lidskosti“ (Vitruvius 2001: 65). A stejně jako se člověk měnil z pouhého sběrače na důmyslného tvůrce, mění se i člověk socialistického realismu v pouhého pasivního příjemce strádání v člověka tvůrce a budovatele. Zatímco chaotický a fragmentarizovaný

---

36 Burian, E. F.: *Horkým srdcem*. Praha: Mír, 1950, s. 19

„starý“ svět působí neklid, stavitelství je symbolem pevných hodnot – jistoty a bezpečí. Se stavitelstvím přichází stabilita, na jejímž základě vzniká civilizace a kultura, a i socialistický realismus vnímá založení stavby jako výchozí bod své civilizace: „Postavíš dům a zabydlíš jej štěstím, / z tvých rukou vyroste pak prostá lidská sláva, / a matka třída, země dělnická, / bude ti rodit pokolení zdravá“.³⁷ Metafora „stavba“ tak dává celému konceptu racionální, vědecký základ. Socialistický člověk má od počátku žít v dojmu, že jeho „nová“ země bude přesně taková, jakou si ji vytvoří. Zatímco náboženská víra nenabízí člověku jinou cestu, než odevzdat svůj osud do rukou Boha, víra ve vůdce generuje činnost a vrací člověku alespoň pomyslnou možnost zmocnit se svého osudu. A to je přinejmenším lákavé: prázdnotu po „mrtvém“ Bohu zaplnit vírou v tvůrčí potenciál člověka.

Metafora „stavba“ se samozřejmě podílí i na vytváření kultu osobnosti vůdce. Úkol, před kterým však básník-budovatel stojí, je specificky ovlivněn kulturními realitami. V československém kontextu se totiž musí vyrovnat s faktem, že osobnost, která aspiruje na titul vůdce, není jedna, ale jsou dokonce tři: Lenin, Stalin a Gottwald.³⁸ Pokud je nutné řešit přítomnost více vůdců současně, jejich pozice jsou hierarchizovány a nejvýše je vždy zobrazován ten starší s větší zkušeností. Leninovi ale náleží pouze vertikální osa, neboť se na nejvyšším stupni zákonitě nachází vždy, je výchozím prvkem vůdcovské linie. Vůdce tak bývá ztotožňován s majákem a v Leninově případě i dalekohledem, například v těchto verších: „Největším dalekohledem, / jenž září jako vroucí pohled ženin, / když setká se s mužovým pohledem, / je dalekohled-maják Lenin“,³⁹ nebo „Jak byste rostl do nebes, / hrom v sevřené své pěsti! / Já hryzám kůrky snu jak pes, / ač vrhán v příboji na útes. / Váš maják noc mi klestí“.⁴⁰ Maják, jakožto stavba založená na vertikále, vytváří spojnici mezi nebem a zemí a otvírá pohled na hvězdné nebe. Tímto je vůdci prisuzována božská pozice. Navíc Leninova metamorfóza v dalekohled mu otvírá prostor i na ose horizontální. Disponuje tak veškerými prostředky, aby mohl naplňovat roli vševědoucího, který dohlíží na správný běh událostí a dodržování řádu. Navíc se stavbou majáku se pojí ještě jiná symbolika. Maják

37 Noha, J.: *Světlo*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 9

38 V poezii se všichni tři vůdci (Lenin, Stalin, Gottwald) ve skutečnosti téměř nevyskytují. Jedním z důvodů může být fakt, že mýtus socialistického realismu vychází z podobnosti s křesťanským mýtem. Křesťanský mýtus ale ve své hierarchii otvírá jen dvě pozice – Boha a Krista. Stejně tak i socialistický realismus většinou znázorňuje pouze dva vůdce, a to v poměru učitel-žák. Pak už následuje jen skupina věrných, která je ale obsazena socialistickým kolektivem, se kterým osobnost vůdce nelze jednoduše ztotožnit, aniž by ztratil svou individualitu. Proto je to nemožné. Tři individuality se pro toto schéma zkrátka jeví jako příliš mnoho.

39 Nezval, V.: *Stalin*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 22

40 Nechvátal, F.: *Věrnost*. Praha: Mladá fronta, 1954; s. 9

představuje se svým typicky kruhovým půdorysem a pozicí na rozhraní moře a pevniny centrum – bod, ve kterém se střetávají základní živly. V symbolice majáku se stýká voda, země, vzduch a oheň. Maják je stavba, která vytváří harmonii mezi mořským živlem a pevninou, jejím hlavním smyslem je vytvářet rovnováhu, pomocí ohně signalizovat lodím přítomnost nebezpečných skalisek, bojovat s bouří a ukazovat cestovatelům správný směr v prostředí běsnících živlů. Je to tedy stavba, jejímž hlavním smyslem je sloužit člověku jako záchytný bod. Současně je symbolem dosažení jistoty a bezpečí. Navíc chápání majáku jako bodu slévání čtyř živlů odkazuje na činnost stavitele. Stejně jako maják i stavitel umí smířit živly a vytvářet z nich harmonickou hmotu. „Hmoty žádného druhu, ani živá těla či jiné věci nemohou totiž bez sdružení základních živlů ani vznikat, ani nemohou být pochopeny“ (Vitruvius 2001: 67). Právě rukama stavitele lze chaotický svět živlů změnit ve funkční řád hmoty, a proto se metafora staveb a stavitelství jeví pro socialistický realismus tak efektivní. Vůdce je nejen zobrazován jako stavba, ale také jako stavitel. Srovnajme například vyobrazení Gottwalda: „Z dobrého truhláře / Stal se ještě lepší betonář / Na staveništi nového státu / Tot' on: železo pilíř cement“.⁴¹ Vůdce opět zaplňuje celý prostor, je budovatelem a hlavním plánovačem „nové“ země, současně ale i základní oporou, na které země spočívá. V „nové“ zemi už není nutné budovat skutečné chrámy, neboť posvátná místa jsou všude tam, kde se zhmotňuje pojem osobnosti vůdce.

---

41 Biebl, K.: *Bez obav*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 226

5 Metafora „nádoba“

Určující metaforou pro vytváření prostoru socialisticko-realistického mýtu je „NOVÁ“ ZEMĚ JE NÁDOBA, podílí se tak na iluzi „reálného“, které, jak jsme již ukázali v předchozích kapitolách, musí být silné, účinné a trvalé. Metafora „nádoba“ aktivuje představu vymezeného prostoru a tvaru. Tím vystihuje princip, na jehož základě probíhá transformace chaosu v kosmos. Od neuspořádaného zmatku, zkaženosti a lži kapitalistického světa, který je často znázorňován jako likvidní substance, „kalná/stojatá voda“, se „nový“ svět seskupuje v pevný strukturovaný celek vymezený hranicí, který v sobě uzavírá řád. Likvidita „starého“ světa odkazuje na morální pokleslost kapitalismu, ale je jí zpodobňováno i utrpení pracujícího člověka. Před „zocelením“ a přerodem v člověka „nového“ je jeho obsah kapalný: „Krvácel bez krve, kdo neměl práci a chléb, / krvácel krvavou marnou svou smrtí, / kdo pro ně člověkem lidským už nebyl, / kdo pro ně jatečním člověkem stal se.“⁴² Podobně je tomu v obrazech prolévané krve vojáků padlých v bitvě u Stalingradu, která se stala důležitou součástí makropříběhu. Likvidita se navíc promítá i do perspektivy, ze které je vnímán čas „staré“ země: „A léta tekla jako voda těžká / a otročiny bylo čím dál víc...“,⁴³ jinde „Vzpomínáš? Léta šla jak řeka rozvodněná / a stále kalnější, až bylo před Mnichovem“.⁴⁴ Motiv plynoucího, nezadržitelného času je jeden z neefektivnějších prostředků, jak vystavět protiklad konceptu trvalosti/stálosti, který je nezbytný pro vytváření mytické skutečnosti. Tekoucí voda budí dojem nestability, pomíjivosti a může navodit představu víru, kterou lze spojovat s chaotickým pohybem vesmíru. Takový je „starý“ svět – neuchopitelný, neustále uplývající, zavalující člověka utrpením hmotného nedostatku. Naopak „nový“ svět musí naplňovat představu pevné hmoty a hmatatelných výsledků. „Bojujte o život, / milenci, / vojáci, vědci! / Není už stojatých vod. / Nesmí být váhavých srdcí! / Prodlužte do věčnosti / vteřinu života!“⁴⁵ Mýtus socialistického realismu tak přichází s ideou nesmrtelnosti a nevyčerpatelné hojnosti, která má silný kompenzační potenciál. Koncept se zpřítomňuje v obraze pozemského ráje. Socialistický realismus tak kromě zákonů hmoty poráží i čas. V „nové“ zemi vládne bezčasí a svět se uchyluje do strnulé pozice.

Budování výrazných kontrastů založených na metafoře „nádoba“, kdy se metaforika opírá o jasné vymezení prostoru uvnitř a vně, je jedna z hlavních strategií socialisticko-

42 Noha, J.: *S východem slunce*. Praha: Za svobodu, 1948, s. 66

43 Bojar, P.: *Mladost světa*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 28

44 Neumann, S.: *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta, 1950, s. 8

45 Kohout, P.: *Čas boje, čas lásky*. In: P. K.: *Tři knihy veršů*. Praha: Mladá fronta, 1955, s. 267

realistického mýtu. Je-li kontrast výrazný, je i efektivní, a smí se tak podílet na budování skutečnosti. Okolo „nové“ země se vytváří pevná ochranná slupka, která pomáhá „nové“ zemi odrážet chaos vnějšku. Pevná střežená zeď/hranice je jednou z mála metafor, kterou se podařilo ve velkém měřítku zrealizovat. Bourání zdí a stříhání drátů se pak na konci osmdesátých let minulého století naopak stalo jedním z hlavních symbolů vítězství nad komunistickou ideologií. V padesátých letech ale mají hranice jinou významotvornou funkci, především jsou spojeny s představou prostoru za hranicí. Cokoli z tohoto prostoru směřuje dovnitř nádoby, je chápáno jako škodlivé a nebezpečné. Předně se tak utváří dojem, že překročit hranici zevnitř je zbytečné, protože vně číhá nepřítel a nebezpečí, respektive že je lépe zůstat uvnitř, protože vše, co na nás čeká vně nádoby, je horší. Tuto představu pomáhá uskutečňovat řada kontrastivních pojmových metafor:

1. CHAOS-KOSMOS: Zatímco vnějšek je charakterizován chaotickým, nepředvídatelným pohybem roztříštěných a nesourodých prvků („bůh dolaru, libry a koruny / měnil svým tágem vesmír na biliár“),⁴⁶ vnitřek nádoby je podroben řádu, který jej sjednocuje, jeho konzistence je pevná a je výsledkem lidské tvořivosti. Opozice chaos-kosmos je velmi produktivní a generuje další přívlastky, které se pojí do opozic, jako tekutý-pevný, nesoudržný-soudržný, atp.
2. TEKUTÝ-PEVNÝ: Pevná konzistence „nového“ světa je často dávana do protikladu ke konzistenci kapalné („Vzpomínáš? Léta šla jak řeka rozvodněná / a stále kalnější, až bylo před Mnichovem“).⁴⁷ Kapalina odkazuje na morální poklesnutí („kalné vody“), na utrpení lidu ve „starém“ světě („prolitá krev“) a stále akcelerující běh chaotického světa („čas tekoucí jako voda“).
3. NESOUDRŽNÝ-SOUDRŽNÝ: Koncept soudržnosti na čtenáře působí jako „efektivní“. Promítá se do způsobu komunikace a spolupráce lidí, v perspektivě soudržnosti se uvnitř „nádoby“ z davu stává kolektiv; naopak vně „nádoby“ je soudržnost narušována vzájemnou nedůvěrou v komunikaci, která se tematizuje v podobě lži a klamu. Efekt soudržnosti umocňuje užívání metonymických pojmenování část-celek, celek-část („když jako slunce vychází / na nebi mladých tříd, / mladých národů světa“),⁴⁸ neboť nezbytně aktivizuje v mysli proces spojování částí a celku, hledání spojitostí. Slučování jednotlivin v soudržný celek nacházíme také v popisu krajiny, Stalin žije „[t]am, kde se hory stýkají / a moře s moři pojí“,⁴⁹ pracující mají

46 Nezval, V.: *Stalin*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 10

47 Neumann, S. *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta, 1950, s. 8

48 Závada, V.: *Město světla*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 35

49 Noha, J.: *Břežky a vlny*. Praha: Československý spisovatel, 1955, s. 39

cíl, aby „spojili zemi s nebem“.⁵⁰ Dojem spojitosti všech částí prostoru pomáhá stírat rozdíly mezi nahoře a dole. Je to tedy jeden z prostředků, který pomáhá navodit iluzi života v pozemském ráji, života „v Bohu“. Také vztah vůdce a kolektivu je někdy popisován, jako by se jednalo o jedno tělo („Stalin nevládne / vládne lid ve Stalinovi“).⁵¹ Podobně jako v křesťanském mýtu, i v socialistickém realismu funguje motiv vtělení a slouží jako způsob vyjádření rovnosti mezi vůdcem a jeho lidem.

4. NEMOCNÝ-ZDRAVÝ: Stejnému procesu podléhá i tělo, které je vně nádoby podrobováno nemocem a rozkladu v případě vládnoucí třídy („Svět v křeči válel se. A zrodil smečku vrahů. / Měšťáci zbraněmi a tukem kojili je, / hlídací psy své vlády hnisající, / Hitler, Goebbelse a zpité esesmany“),⁵² v případě zkoušeného pracujícího lidu trpí slabostí/neduživostí. Vítězství nového světa je často zpodobňováno jako uzdravování těla („Boje se skončily a hojily se rány“).⁵³

5. HŮŘE-LÉPE: V souvislosti s příběhem vůdce se také často vyskytuje metafora MÉNĚ JE HŮŘE vně nádoby („to potom s mámou vždycky rozdávali / nám klukům mlčky krajíc maličkatý“)⁵⁴ a to i díky vytváření kontrastu mezi bohatými, dobře živenými kapitalisty a chudým, hladem strádajícím, pracujícím lidem. Zajímavé je, že tato metafora se realizuje jako hmotné strádání (bída, hlad) častěji než strádání duševní. Zde se politická ideologie socialismu odlišuje od náboženství – namísto duchovních hodnot nabízí hodnoty materiální. Metafora VÍCE JE LÉPE uvnitř nádoby je charakteristická hojností úrody, efektivitou práce a výroby („A člověk, nyní tisícruký / [...] / svoboden, jal se stavět velkoměsta“).⁵⁵ Tato metaforika se pak přináší na „novou“ zemi i na člověka, který v ní žije („za perspektivy pokolení nových, / v nichž člověk zrající nad hvězdy pozvedne se“).⁵⁶

6. SVĚTLO-TMA: Opozice světlo-tma je typická pro křesťanskou metaforiku a socialistický realismus jí ale také půjčuje. Vše, co je spojeno se „starým“ světem, se jeví jako „temné“, „kalné“, jakoby neprůhledné. Světlo se projevuje spíše ve formě vyzářujících předmětů, které současně produkují teplo, jako žhavená ocel a strážné ohně. Pro osobnost vůdce jsou vyhrazeny symboly hvězdy a slunce, které jsou funkční pouze v textech. Například na malbách použití těchto symbolů znemožňuje právě požadavek „realismu“. Aby byl

---

50 Tamtéž, s. 58

51 Burian, E. F.: *Horkým srdcem*. Praha: Mír, 1950, s. 21

52 Neumann, S.: *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta, 1950, s. 24

53 Tamtéž, s. 19

54 Tamtéž, s. 7

55 Nezval, V.: *Stalin*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 35

56 Neumann, S.: *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta, 1950, s. 31

uchován stejný sémantický charakter „vyzařujícího“ vůdce, bývá alespoň vyobrazen pod lampou.

7. CHLADNÝ-ŽHAVÝ: Opozice chladný-žhavý se rozvíjí analogicky s opozicí tma-světlo. Jinými slovy, to, co je tmavé, je i chladné a to, co je světlé je i žhavé (viz bod 6).

Zatím jsme se zabývali tím, jaké významy generuje nádoba jako zřetelně vymezená forma. Co je ale obsahem nádoby? Jedním ze zajímavých fenoménů literatury socialistického realismu, který odpovídá na tuto otázku, je oslava matky a mateřství. „Naše země má něžné ruce jak matka / náruč má teplou a světlou / každému dítěti ohlídá sen / každému srdci zpívá svou píseň / a její prostřený stůl je stolem všech lidí.“⁵⁷ „Nová“ země se tak stejně jako matka metaforicky stává nádobou, která obsáhne vše, co se podílí na výstavbě „nového“ státu („Nebylo srdce slavného / v té zisků tvrdé době, / které by celé národy / jak matka skrylo v sobě“).⁵⁸ Zajímavé ovšem je, že v prozaických textech, dramatu a dobových projevech se spíše zdůrazňuje nezávislé, emancipované ženství.⁵⁹ Vzniká zde paradoxní situace, mateřství a ženství nejsou totéž a často generují nesoulad, především pokud do společenské diskuze vstupuje právo ženy pracovat, volit atp. Nejde však ani o jedno a ani vymezení se vůči maskulinní části společnosti není v oficiální diskuzi třeba. Člověk socialistického realismu se mění v bezpohlavní tělo, které akcentuje výkonnost formy. Genderové otázky jsou řešeny vcelku jednoznačně ve prospěch potlačování sexuality a modelování nového typu člověka, který se spíše než člověku podobá stroji. Motiv mateřství má tedy, zdá se, jinou funkci než oslavu ženy-matky: stává se metaforou pro stranu, což není až tak překvapivé, objevují se ale i náznaky vůdcovy mateřské stránky (Jen Tebou / může člověk mít právo být člověkem / jen Tebou / rodí ženy děti budoucnosti / [...])⁶⁰, nebo „A stoupá listí, stoupají i slova/a zástupy

⁵⁷ Noha, J.: *Světlo*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 25

⁵⁸ Tamtéž, s. 13

⁵⁹ V románu *Luisiana se probouzí* (1953) K. F. Sedláčka se objevuje hned několik mateřských postav. Většinou se jedná o osobu sobecky fixovanou na domácí krb, která nemá pochopení pro službu veřejnému prostoru. Marie, mladá hrdinka, která se stává subjektem ideologického formování, se svých kapitalisticky smýšlejících rodičů vzdává, když na konci příběhu vlastní matku označí za „macechu“ a otce za „otčima“. Matka se samozřejmě může v příběhu vyskytovat i v kladné roli, jako je tomu u matky jednoho z hlavních kladných hrdinů, Šimona. Pak je však její názorová pozice výrazně upozaděna a předpokládá se, že je v absolutním souladu s novou ideologií. V příběhu pak vystupuje spíše pasivně, maximálně se podrobuje potřebám druhých a mlčky snáší svůj úděl. Jako každá ideální socialistická bytost nedemonstruje známky stesku nebo strachu, když se musí rozloučit se svým synem, přestože se nenachází v nejlepším zdravotním stavu. Matka tedy představuje ambivalentní osobu, zatímco ženě patří svoboda, kterou je především míněna možnost pracovat a zapojit se do politického dění.

⁶⁰ Burian, E. F.: *Horkým srdcem*. Praha: Mír, 1950, s. 27

ze srdce Leninova / kráčejí jarem listopadu / znova!“).⁶¹ Podobnost s vůdcem se rozvíjí jak na základě fyziologických vlastností, plodnosti a schopnosti rodit děti, tak na hodnotách, které generuje společenská role matky. Mateřství kompenzuje absenci citů vytvářenou kategorií „reálného“. Důraz na sílu, efektivitu a trvalost je pro vytváření mýtu nezbytný, je ale třeba poskytnout i citovou rovinu, která zprostředkuje víru. Často vyobrazované vůdcovo srdce je tak jako nádoba na city, která neustále kypí a přetéká – vůdcovo srdce je srdcem milující matky. Odtud je také opodstatněno bdění – vůdce je jako matka, která bdí nad svým spícím dítětem. Je zárukou bezpečí a klidného spánku, který umožňuje snít sen až do konce – v případě socialistického realismu to znamená dosnit se pozemského ráje. Pokud tedy budeme číst mateřství jako metaforu vůdcovské role, získávají básně socialistického realismu hlubší smysl. S metaforikou mateřství pracuje často zejména Jan Noha:

Jen v tobě děti potkávají svět.
Jim ze srdcí již láska roste sama
a z ticha úst vyrůstá krásy květ,
kořeny v srdci, vůni v duši. Máma...

A kráčejíce po tajemství vět
jdou děti žít své roky za rájem
a jdouce, v tobě poznávají svět
a slovo zabloudilé za krajem,
za krajem ráje. Hle, zaražské slovo,
které snad stíny znají nazpaměť...
K němu se vrací srdce člověkovu,
když už je zralý slyšet ticho vět.⁶²

Verše můžeme dešifrovat takto: „máma“ představuje stranu a vůdce (v podstatě se slévají v jedno, které můžeme nazvat „systém“), kteří směřují dítě na tu správnou cestu. Jinými slovy, důraz je kladen na pedagogický aspekt mateřské role („Jen v tobě děti potkávají svět.“). Na povrch ale vystupuje i manipulace s emocemi podpořená jednoduchou logikou. Pokud budeme od dětství podporovat lásku k matce, pak stejnou lásku automaticky zasluhuje i vůdce, jehož osobnost má i mateřskou stránku. Vůdce se v takovém případě stává skrze atribut mateřství centrem, kterým musí projít každý, kdo se chce zúčastnit pozemského rajskeho bytí v „nové“ zemi. Snad nejzajímavější je v tomto smyslu vyobrazení Gottwalda, který se vzhledem ke svému podřízenému postavení vůči Stalinovi dostává do skutečně

61 Noha, J.: *S východem slunce*. Praha: Za svobodu, 1948, s. 49

62 Tamtéž, s. 18

paradoxní pozice. Macura si všímá častého oslovení Gottwalda jako „otce“ a poznamenává, že se jedná o analogii se Stalinem: „Zcela analogicky nesl i Gottwald atributy ‚otce‘ [...]“ (Macura 2008: 116). V kontextu české poezie socialistického realismu je však Stalin ztotožňován převážně s mateřstvím a není to náhodné. Mateřství, jak už jsme uvedli výše, představuje na prvním místě stranu. Stalin se jako „zákonodárce“ stává zosobněním systému a splývá se tím, co představuje strana. Děje se tak prostřednictvím jeho jména: „Od úst k ústům běží / jméno, co krásu střeží, / jméno, co sluncem začíná, / jméno soudruha Stalina“.⁶³ Ve vztahu ke Gottwaldovi, ale i československému kulturnímu kontextu, se Stalin transformuje v pouhé „jméno“. Tím ale současně nabývá na sémiotické síle: „[...] na straně vůdce dochází k postupné sublimaci osobnosti v systém právě přeměnou reálné osobnosti ve jméno, jímž je celý systém vlastně označen [...]“ (Macura 2008: 111). Gottwald pak získává své oslovení „otec“ možná právě proto, aby se jeho pozice odlišila od Stalina-matky. Současně ale nesmí svou mateřskou stránku ztratit, aby plnil svou roli vůdce a bylo jej možné ztotožnit se stranou a systémem. Vzniká tak otcovská postava s mateřskými rysy: „Při pohledu na Hrad, / jenž je světlem zalit, / vidím stále toho, / kdo myslil jen na lid / – na soudruha otce / u kolébky státu – / jenž vyčistil terén / od hlíz renegátů“.⁶⁴ Gottwald je na jednu stranu otec-bojovník, ale i matka-ochranitelka. Ale i na první pohled zjevný paradox je však konec konců v socialistickém realismu možný, pokud přistoupíme na vůdcovu roli všemohoucího. Vůdce se rozprostraňuje do celého prostoru, je zdrojem hmotného zabezpečení, ale i lásky a energie, která vyzařuje z centra. Svým oddaným je vším, otcem i matkou.

---

63 Noha, J.: Jméno soudruha. In: A. Brousek: *Podivuhodní kouzelníci*. Purley: Rozmluvy, 1987, s. 203

64 Školaudy, V.: *Ve jménu života*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 35

6 Orientační metafory – horizontála, vertikála a centrum

V této kapitole se podíváme blíže na proces, který vytváří prostor socialisticko-realistickeho mýtu pomocí orientačních metafor. Pokusíme se ověřit, zda je na první pohled identifikovatelná vertikálnost (budování staveb, titánské ztvárnění vůdce, ráj) převládajícím principem, který formuje představu prostoru. Horizontalita a vertikálnost mají své tradiční významy. Horizontální osa je osa ontologická, souvisí s pozemskou situací člověka. V křesťanské tradici je však pozemský život vnímán jako boží trest udělený člověku za porušení pravidel, která stanovil Bůh pro jeho pobyt v ráji. Pozemská existence člověka je tak jednou pro vždy zatížena prvotním hříchem a horizontalita se následně stává symbolem tápání neutěšené lidské existence v labyrintu světa.⁶⁵ Vertikální osa je osou transcendence a je důležitou významotvornou složkou křesťanského mýtu, neboť na její trajektorii se buduje opozice peklo-ráj, jež je hlavní motivací jednání v rámci pozemského bytí. Pokud bychom se do takto vymezeného prostoru pokusili zasadit socialisticko-realistickeho mýtus, musíme se nutně vypořádat s negativitou, kterou horizontalita produkuje. Na osu horizontality se totiž řadí i socialistický kolektiv, který by se tak snadno mohl změnit v nezvladatelný, nespokojený a bouřící se dav. Socialistický realismus si proto musel vytvořit účinné nástroje, jak udržet lid na horizontální ose a přitom mu propůjčit spokojenost, důstojnost a pocit, že se na budování mýtu podílí. Horizontální rovina je tedy pro vytváření mýtu socialistického realismu neméně důležitá a převaha vertikálnosti je jen zdánlivá. Vertikálnost se mohla opírat o zaběhlou tradici, zatímco horizontalitu bylo třeba pro „nový“ mýtus přepracovat.

Připomeňme, že jednou ze základních metafor, která pomáhá vytvářet koncept „nové“ země, je metafora „nádoba“. Princip dobra a zla, v křesťanské mytologii náležející na vertikální osu (peklo-ráj), se tedy vymezuje na základě opozice tady-tam, uvnitř-vně „nové“ země, což je vymezení horizontální. Ontologický horizontální prostor přebírá tradiční funkci vertikální osy transcendence a přepisuje tak labyrintické vymezení horizontálního prostoru. Dobro a zlo, trest a naplnění se tak stávají zhmotnělými pozemskými entitami. Na jinakost vymezení prostoru mýtu socialistického realismu upozorňuje i skutečnost, že peklo, ani ráj nejsou v budovatelských textech nijak explicitně zmiňovány. Už neexistuje žádný prostor nahoře a dole naplněný tajemstvím, o kterém se mluví, a nikdo tam nikdy nebyl a nic z toho neviděl. Nahoře bdí „reálný“ vůdce z masa a kostí, jehož osobnost je natolik silná, že zbavuje člověka tíhy prvotního hříchu a naplňuje vertikální osu pouze dobrem,

⁶⁵ Příkladem může být Komenského *Labyrint světa a ráj srdce*.

štěstím a optimismem: „Když den se krátí v korunách stromů / a vítr má v dlaních už poslední světlo, / tu z hutí a z dolů, z elektráren, / z rukou, jež drží vždy skývu času, / vychází slunce lidského díla.“⁶⁶ Prostor dole je lidskou činností zkrocen a transformován ve známou krajinu. Vždyť hornická profese se v socialistické společnosti stává jednou z nejvíce ceněných. A zlo je z podzemí přeneseno na zemský povrch – může je ztělesňovat kdokoli z nás. Na takovém principu se buduje koncept „nepřítele“, který číhá v lepším případě za okrajem „nádoby“. Sřežení hranice se stává důležitým motivem socialisticko-realistického mýtu a je jím posilována centrálně vertikální pozice vůdce. Osobnost vůdce tak funguje jako „centrum jistoty“, které k sobě táhne své věrné jako magnet a chrání před nepřítelem. Motiv žhavého slévajícího se kovu („střed země žhavý“)⁶⁷ připisovaný dělnickému jádru společnosti, tak představuje nejen pomyslný „život v Bohu“, ale stav maximální ochrany a bezpečí před zlem číhajícím vně „nádoby“. V tomto smyslu funguje i již zmiňovaná metafora „mateřství“. Podle Macury lze hierarchii socialisticko-realistického mýtu znázornit jako pyramidu. „Vůdce je na jedné straně pojímán jako jeden z mnohých (princip ekvivalence), na straně druhé je postaven nad nimi (princip hierarchie). (Macura 2008: 103)“ Je to velmi účinný obrazný způsob, jak zajistit vůdci jeho všudypřítomnost a vytvářet iluzi rovnoprávnosti s pracujícím lidem, který se ve skutečnosti nikdy na vrchol pyramidy nemůže dostat.

Kromě pojmových metafor je opozice mezi horizontalitou a vertikálitou akcentována i na úrovni jazykové. Jedním z jazykových prostředků, které umocňují představu horizontality, je metonymie. Z hlediska fungování v jazyce lze metonymii přiřadit k syntagmatické, horizontální jazykové rovině, metaforu naopak k rovině paradigmatické, vertikální (Jakobson 1995: 68-73). Jak už postřehl Macura, osobnost vůdce je skutečně vyobrazována jak za pomoci vertikální, tak horizontální roviny. Analogicky, pokud je v textu vyobrazen vůdce, používá se jak metafora (vůdce je jako „skála“, „hora“, „maják“, „slunce“ atp.), tak metonymie (nejčastěji „srdce“, „pěst“). Kolektivitu je většinou vyhrazena horizontální rovina jazyka prostřednictvím metonymie celek-část, která podtrhuje jeho sounáležitost s kolektivem („Člověk, / jehož jméno je dělnická třída, / stojí na straně života“).⁶⁸ Funguje také opačná představa, postup od části k celku, v takovém případě se ale často užívá množného čísla („Ruce, mozky a srdce, všichni a každý den ze dne, / tak jako matka své dítě v úsměvné náruči zvedne“).⁶⁹ Fragmenty těla jsou zmnožené za účelem vykreslení davu.

66 Noha, J.: *Světlo*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 25

67 Závada, V.: *Město světla*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 44

68 Noha, J.: *Světlo*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 63

69 Tamtéž, 1950, s. 45

Jakkoli se mohou jevit výhružné nebo vyjevovat kolektivní prožitek štěstí, demonstrují nejenom sílu, efektivitu a účinnost, ale paradoxně vymezují lidu jeho submisivní pozici vzhledem k vůdci. Skutečnost se tak stejně jako v křesťanství přenáší z vertikální osy na horizontální – stvořitelem jen už není Bůh, ale vůdce. Zatímco ale v křesťanství je vertikální osa dostupná i běžným smrtelníkům, kteří dodržují základní stanovená pravidla, socialistická ideologie vertikální osu každému, kdo se chová podle pravidel, v podstatě zapovídá.

Jak horizontální, tak vertikální rovina v mýtu socialistického realismu podléhá řádu – směřují do *centra*, posvátného středu, který je konstituován mýtem stvoření. Symbolika středu je typická rovněž pro primitivní mýtus (Eliade 2009: 16). Respektive běží o střed definovaný pevnou a efektivní formou, aby se tak mohl stát „reálným“ pilířem civilizace. Současně ale neopomínejme vertikální charakter středu, který je nejčastěji v primitivních kulturách znázorňován takto:

- a) Posvátná hora – kde se stýká Nebe se Zemí – leží ve středu Světa;
- b) každý chrám nebo palác – tudíž každé posvátné město nebo královské sídlo – představuje „posvátnou horu“, a tím se stává Středem;
- c) posvátné město nebo chrám, poněvadž tvoří *Axis Mundi*, je pokládán za místo setkání Nebe, Země a Pekla.

(Eliade 2009: 17)

V tvorbě socialisticko-realistických básníků najdeme řadu odkazů na tuto symboliku: „A když pak povstali a proti puškám stáli / [...] / tu proti střelbě stál jak skála soudruh Stalin“⁷⁰ nebo „Já hryzám kůrky snu jak pes, / ač vrhán v příboji na útes. / Váš maják noc mi klestí“.⁷¹ Na rozdíl od primitivního mýtu, kde se stavba stává reálnou reprezentací duchovního principu, v socialistickém realismu je stavba/skála metaforou pro osobnost vůdce. Do samotného centra se tedy dostává vůdce jako představitel a tvůrce duchovních principů, což je moment společný všem diktátorským režimům. Tímto chytrým tahem se současně řeší i problematika *Axis Mundi* – diktatura se tak oprošťuje od náboženství. Už není třeba vykonat pout' do Jeruzaléma či Mekky. Křesťanský Bůh je nahrazen novým – efektivnějším. Posvátný střed je zbaven imobility, fixovanosti na konkrétní místo – je jednoduše přítomen všude, kde se právě nachází vůdce. Efekt všudypřítomnosti se navíc posiluje vytvářením obrazových a plastických kopií vůdce ve formě realistických maleb, fotografií, bust a památníků. Prostor je

70 Neumann, S.: *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta, 1950, s. 11

71 Nechvátal, F.: *Věrnost*. Praha: Mladá fronta, 1954; s. 9

jimi doslova zahlcen – kromě tradičních míst jako jsou školy a úřady se podobizna vůdce dostává i na místa vcelku netradiční – do továren, do dílen, dokonce i do soukromých obydlí lidu. Tento prvek reflektuje i literatura – zrcadlovitě se prostorem šíří jak obraz Stalina: „Na čelné stěně portrét muže visí, / díváš se na něj a víš: každý ho zná / [...] / A když jsi na pochybách, obracíš se v tu stranu, / hledaje bezděky v těch očích odpověď“,⁷² tak i Gottwalda: „Když jsme si v dílně pověsili / Gottwaldův obraz nad svůj stůl, / jako by utajené síly, / věřte si nebo nevěřte, / se v každém náhle probudily“. ⁷³ Vůdce se takto stává vždy dostupným zdrojem energie, myšlenek a řešení, stejně jako je Bůh pro věřícího adresátem modliteb a proseb. Síla vůdcovy osobnosti se ale současně jeví daleko efektivnější než Bůh, už jeho samotná přítomnost v prostoru jako by automaticky vyzařovala – kdo se rozhodne svůj život zasvětit vůdci, nepotřebuje prosit o spasení, ale automaticky se mu ho dostává. V tomto smyslu vůdce funguje jako nevysychající zdroj duchovní síly a energie.

Princip vyzařování osobnosti vůdce jsme identifikovali již v předchozí kapitole v rámci metafory „nádoba“. Vše, co je umístěno uvnitř nádoby, se jeví jako světlé a teplé. V obou případech se nejčastěji setkáváme s vyzařováním energie z centra. Je to právě osobnost vůdce, která je jejím zdrojem. Ať už je vůdce znázorňován jako lidská bytost, stavba nebo vesmírné těleso, respektive osoba pod lampou, maják, slunce nebo hvězda, je vždy zdrojem vyzařujícím do prostoru. Je to jeden z kompenzačních prostředků nestability vůdce. Energie, která zaplňuje prostor, aniž by bylo nutné být všude fyzicky přítomen. Tato kvalita se může přenášet i na obklopující kolektiv, v tom případě se ale připojuje aspekt nehotovosti. Příkladem může být metafora „ocel“ a tavení kovů v tekuté zemské jádro.

Princip soudržného, centralizovaného zobrazení skutečnosti je také hlavním bodem, ve kterém se literatura socialistického realismu rozchází s dosavadním vývojem literární moderny. Jedním z hlavních témat děl literární moderny je snaha uchopit a jazykem vyjádřit fragmentarizovanou skutečnost. Tradiční teologie a metafyzika selhává a je to právě literatura, která „plní úkol komplexního poznání (Broch 2009: 44)“. Cílem však není věci napravovat, ale zachytit celek v jeho pluralitě. Jenomže právě pluralitní skutečnost je pro totalitní ideologii nepřijatelná. Pluralitní skutečnost se v socialistickém realismu nachází vně nádoby, patří do „starého“ světa. Stává se tedy něčím nechtěným, před čím je člověk uvnitř nádoby chráněn. I socialistický realismus rád k tomuto účelu využívá motivu ruin: „Ne, nepadne svět do rozvalin, / přes bolest, kterou prožívá. / Je v našich srdcích mrtvý Stalin / silnější, než byl

72 Sedloň, M.: Stalinův úsměv. In: A. Brousek: *Podivuhodní kouzelníci*. Purley: Rozmluvy, 1987, s. 206

73 Ježek, O.: Gottwaldův úsměv. In: A. Brousek: *Podivuhodní kouzelníci*. Purley: Rozmluvy, 1987, s. 213

za živa“).⁷⁴ Fragment staveb se v socialistickém realismu stává mementem, je symbolem chaotické minulosti a současně budoucí výstrahou. Přítomnost je ale soudržná, pevná a hmotná – a jako taková je možná díky osobnosti vůdce, „ Z dobrého truhláře / Stal se ještě lepší betonář / Na staveništi nového státu“.⁷⁵ Vůdce je tedy doslova tmelem, který drží pohromadě tuto stavbu obřích rozměrů – socialistický stát.

---

74 Kohout, P.: *Čas boje, čas lásky*. In: P. K.: *Tři knihy veršů*. Praha: Mladá fronta, 1955, s. 290

75 Biebl, K.: *Bez obav*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 226

7 Závěr

Komunistická ideologie chtěla fungovat na principu přepisování paměti, přesněji záměnou plurality příběhů a schémat, podle kterých se orientujeme v každodenním životě, za příběh jediný. Paměť, která se zde přepisuje, je paměť kulturní, je pro ni „podstatná historie vzpomínky, nikoli faktická historie“ (Assmann 2001: 50). Proto po sobě každá civilizace zanechává stopy ve formě posvátných staveb a různých památníků, které odkazují k dění na počátku věků; zakládá tím příběh odehrávající se *in illo tempore*, svůj mýtus zrození. Stejně si počínala i kultura socialistického realismu v Československu. Situace pro budování skutečných hmotných pomníků socialismu však byla daleko složitější, jak ilustruje například osud Stalinova pomníku na Letné, ostatně také umocněn okolnostmi úmrtí samotného jeho autora, sochaře Otakara Švece. V socialistickém realismu se prostředkem moci a nástrojem stavby „pomníků“ stávají texty. Kromě toho, že jsou založené na představě obrozené „nové“ země, jsou charakteristické svým pojetím času silně inklinujícím k budoucnosti realizované „tady a teď“. Země, kterou obývá socialistický člověk, je zhmotněním pozemského ráje. Pro kulturu socialistického realismu je tedy typická utopická představa šťastné budoucnosti. Minulost se jakoby ztrácí, přesto je ale pro mýtus důležitá: „Ten, kdo takto již ‚dnes‘ pohlíží na ‚zítek‘, musí uchovávat ‚včerejšek‘ před zmizením a snažit se jej podržet skrze vzpomínku“ (Assmann 2001: 33). Jinými slovy, každá civilizace výrazně se upínající na naději směřovanou k budoucnosti si musí vytvořit o to pevnější vztah ke své minulosti, aby svou naději uživila. Komunistická ideologie však logicky, tím že všechno staré popírá, trpí nedostatkem historického materiálu. Tento nedostatek je šikovně kompenzován v podobě socialisticko-realistického mýtu.

8 Primární a sekundární literatura

Primární literatura / beletrie

BIEBL, Konstantin

1951 *Bez obav*. Praha: Československý spisovatel; 256 s.

BOJAR, Pavel

1950 *Mladost světa*. Praha: Československý spisovatel, 1950; 63 s.

BROUSEK, Antonín

1986 *Podivuhodní kouzelníci*. Rozpravy: Purley; 269 s.

BŘEZINA, Otokar

1899 *Stavitelé chrámů*. Praha: Moderní revue; 48 s. (<http://www.ceska-poezie.cz>, 18. července 2011)

BURIAN, E. F.

1950 *Horkým srdcem*. Praha: Mír; 112 s.

KOHOUT, Pavel

1955 *Čas boje čas lásky*. In P. K.: *Tři knihy veršů*. Praha: Mladá fronta; 343 s.

NECHVÁTAL, František

1954 *Věrnost*. Praha: Mladá fronta; 195 s.

NEUMANN, Stanislav

1950 *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá fronta; 32 s.

NEUMANN, Stanislav Kostka

1896 *Jsem apoštol Nového Žití a žádné se nelekám rány, jsem rytíř nového Graalu, jsem rytíř bez bázně a hany*. Praha: Moderní revue; 32 s. (<http://www.ceska-poezie.cz>, 18. července 2011)

1914 *Kniha lesů vod a strání*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes; 88 s. (<http://www.ceska-poezie.cz>, 18. července 2011)

NEZVAL, Vítězslav

1949 *Stalin. Lyricko-epická báseň*. Praha: Československý spisovatel; 56 s.

NOHA, Jan

1948 *S východem slunce*. Praha: Za svobodu; 72 s.

1950 *Světlo*. Praha: Československý spisovatel; 79 s.

1955 *Břehy a vlny*. Praha: Československý spisovatel; 63 s.

SEDLOŇ, Michal

1953 *Strážné ohně*. Praha: Československý spisovatel; 87 s.

ŠIKTANC, Karel

1950 *Tobě, živote!* Praha: Práce – vydavatelstvo ROH; 73 s.

ŠKOLAUDY, Vlastimil

1953 *Ve jménu života*. Praha: Československý spisovatel; 55 s.

ZÁVADA, Vilém

1950 *Město světla*. Praha: Československý spisovatel; 128 s.

Primární literatura / dobové texty literární kritiky a vědy

BURIÁNEK, František

1952/2002 Proti buržoazní literární „vědě“ Arne Nováka In: Michal Příbáň (Ed.): *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 (1948-1958)*. Praha: Academia; s. 60-80

NEJEDLÝ, Zdeněk

1949/1953 O úkolech naší literatury (Předneseno na sjezdu spisovatelů 6. března 1949). In: Z. N.: *O literatuře*. Praha: Československý spisovatel; s. 17-43

1953 *Staré pověsti české jako historický pramen*. Praha: Československý spisovatel; 47 s.

1978 O realismu pravém a nepravém In: Z. N.: *O umění a politice*. Praha: Melantrich; s. 173-182

Sekundární literatura

ASSMANN, Jan

2001 *Kultura a paměť*. Praha: Prostor; 320 s.

BAUER, Michal

2003 *Ideologie a paměť: literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany: H+H; 359 s.

2009 *Souvislosti labyrintu: (kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století)*. Praha: Akropolis; 601 s.

BÍLEK, Petr A.

2011 Socialistický realismus a avantgarda. In: J. Vojvodík – J. Wiendl (Eds.): *Heslář české avantgardy: Estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908-1958*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta; s. 319-330

BROCH, Herman

2009 *Román – mýtus – klíč*. Praha: Dauphin; s. 9-54

ELIADE, Mircea

2009 *Mýtus o věčném návratu*. Praha: OIKOYMENH; 131 s.

HODROVÁ, Daniela

1997 *Továrna – dvojí mýtus*. In: D. H. (Ed.): *Poetika míst*. Praha: H&H; s. 177-197

HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří

1996 *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka; 280 s.

KNAPÍK, Jiří

2006 *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri; 399 s.

LAKOFF, George; JOHNSON, Mark

2002 *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host; 280 s.

LE GOFF, Jacques

1998 *Středověká imaginace*. Praha: Argo; 329 s.

MACURA, Vladimír

2008 *Šťastný věk*. Praha: Academia; 352 s.

RAK, Jiří

1994 *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Praha: H&H; 148 s.

SCHMARC, Vítěk

2010 *Láska v časech traktorů – socialistický realismus a kolektivní tělo*. In: *Obráz člověka v literatuře*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta; s. 127-135

TURNER, Mark

2005 *Literární mysl*. Brno: Host; 278 s.

VITRUVIUS

2001 *Deset knih o architektuře*. Praha: Baset; 439 s.